

**De formatieve dialoog
is gericht op het
verwerven van
eigenaarschap in het
persoonlijke leerproces
en het creëren van een
open feedbackcultuur.**

Een helpend begrip in onderwijsland: de formatieve dialoog

■ Susan Voogd

Susan Voogd is docent bij de Master Docent Hoger GezondheidsZorgOnderwijs (Amsterdam UMC) en onderwijsadviseur bij het Centre for Teaching and Learning (VU).

E-mail: s.rvoogd@vu.nl

■ Annemiek Rollman

Annemiek Rollman is universitair docent VU en coördinator Leerlijn Professionele Ontwikkeling ACTA.

E-mail: a.rollman@acta.nl

Bij het vernieuwen van de VU toetsvisie en het huidige maatschappelijke debat over toetsing is een brede dialoog gevoerd waarbij vragen aan bod kwamen als: Kunnen we de informatie over formatief toetsen nog blijven hanteren zoals die is? Of zijn alle docenten elke dag formatief aan het handelen en moeten we dit ook zo benoemen? Of moeten we het met elkaar juist hebben over formatief evalueren? Bij het schrijven van dit verhaal zijn we de dialoog aangegaan door interviews te voeren, te reflecteren, conceptteksten uit te wisselen, een praatplaat te bediscussieren en ChatGPT om hulp te vragen. Uiteindelijk heeft het aangaan van deze formatieve dialoog ons geleerd dat het niet gaat om ‘of’, maar om ‘en’. Voor ons is het helpende effect van de formatieve dialoog gebleken en zijn we voornemens deze blijvend te gebruiken. We hopen jullie te inspireren met de formatieve dialoog jezelf en anderen uit te dagen om leerprocessen en zelfregulatie bij jezelf en de lerende aan te blijven scherpen.

Introductie

Als je op Google zoekt naar de betekenis van ‘formatieve dialoog’, dan is het duidelijk dat dit begrip nog niet op veel plekken in onderwijsland wordt gebruikt. Je vindt bij het zoeken naar de betekenis ervan termen als formatief evalueren, formatief toetsen en formatief handelen. Ondanks dat er polariserende uitgangspunten in deze termen te vinden zijn

(Peeters, 2020; Sluijsmans, et al. 2021), duidt men met die termen toch ook allemaal op eenzelfde bedoeling die in de definitie van de formatieve dialoog terug te vinden is (Carless & Boud, 2018; Gulikers & Baartman, 2020; Hattie & Timperley, 2007; Joosten-ten Brinke & Sluijsmans, 2017; Sluijsmans et al. 2013; Sutton, 2012; Wiliam, 2011; Winstone & Carless, 2020).

¹Aangepaste versie voor een breder publiek dan alleen hoger onderwijs uit de Visie op toekomstbestendige toetsing (2022, VU)

Ter introductie van het begrip ‘de formatieve dialoog’ volgt hier eerst de definitie¹: *“De formatieve dialoog is alle interactie in het leerproces van de lerende die zich richt op het beantwoorden van de drie vragen: waar de lerende naartoe werkt (feed up), waar de lerende nu staat (feedback) en hoe de lerende naar de gewenste situatie toe kan groeien (feed forward).”*

Duiding van de woorden dialoog, formatief en lerende

Etymologisch gezien is het woord ‘dialoog’ een samenstelling van de Griekse woorden: λόγος (logos, woord, taal, rede) en διά- (dia, door) (Dialoog, 2022). Het woord ‘dialoog’ doelt in deze context op de interactie of gedachtenuitwisseling die plaatsvindt, waardoor het leerproces mogelijk gemaakt wordt. Hierbij moet worden opgemerkt dat het bij de formatieve dialoog niet uitsluitend om verbale en geschreven interactie hoeft te gaan. De interactie mag ruim opgevat worden, denk bijvoorbeeld ook aan het gebruik van strategieën als het geven van een tactiele prikkel, het aanwijzen van de essentie op een plaatje, de mogelijkheden die huidige digitale technologieën als WRTS, virtual reality, perceptual computing, FactGPT, Tome AI, en toekomstige ontwikkelingen hierin van meerwaarde kunnen zijn.

Het woord ‘formatief’ doelt in deze context op het eigen leerproces van degene die deelneemt aan de dialoog en ervoor open staat om te leren. Degene die open staat om te leren, noemen we ‘de lerende’. Dus in dialoog tussen docent en lerende, kunnen beiden zich opstellen als de lerende om met elkaar tot leren te komen. Ook kan dit perspectief van de lerende voor een groep van lerenden staan, die lerend zijn met elkaar of met een ander. En uiteraard kan je als lerende ook lerend met jezelf zijn. Voorbeelden hiervan zijn jezelf toetsen, jezelf bevragen en reflecteren. Voorbeelden van ‘de ander’ waarmee je in dialoog kunt komen zijn bronnen die je raadpleegt, peer(s) die je vragen stelt, mensen uit de maatschap-

pij waarmee je de dialoog aangaat, de docent, experts, etc. Door moeite te steken in het aangaan van de dialoog kom je tot leren (Biwer, 2022; Dunlosky et al., 2015). Bij de formatieve dialoog kan iedereen de rol van lerende aan nemen. In wezen, gebeurt leren elke dag en staat het in die zin gelijk aan ‘ervaringen opdoen’. Dit leren kan je gestructureerd richting geven door het aangaan van de dialoog met de drie centrale vragen als uitgangspunt en het zoeken van een diversiteit aan invalshoeken: jezelf, peers, docenten, experts, anderen uit de wereld, en waargenomen bronnen.

Het aangaan en voeren van de formatieve dialoog kenmerkt zich door vijf karaktertrekken

De formatieve dialoog is gericht op het verwerven van eigenaarschap in het persoonlijke leerproces en het creëren van een open feedbackcultuur waarin geleerd kan worden. Bij de formatieve dialoog zie je het lerende zelfsturende karakter van iemand boven komen met de volgende karaktertrekken:

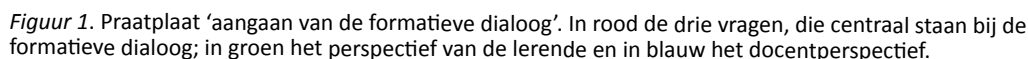
1. **Open.** De bedoeling is om uit de dialoog te leren. Daar stelt de lerende zich dus voor open vanuit de eigen identiteit.
2. **Actiegericht.** Vanuit de bedoeling is daarnaast ook de actie om de formatieve dialoog aan te gaan nodig. Dit zal de lerende actief tonen. Onderdeel hiervan is verbondenheid zoeken met het perspectief van de ander (i.e., andere lerende(n) of de docent). Dit kan bijvoorbeeld door jezelf en anderen specifieke vragen te stellen.
3. **Verbindend.** Na het aangaan volgt het voeren van de formatieve dialoog. Je kunt het voeren van de formatieve dialoog zien als tijdelijk met elkaar op pad zijn, om daarna weer ieder een eigen weg in te slaan. Hiervoor zijn interactieve vaardigheden nodig, zoals begrijpen wat een ander bedoelt en de binnengekomen bedoeling checken bij het andere perspectief.
4. **Inclusief.** De lerende blijft zoeken naar

5. **Relationeel.** De lerende geeft kleur aan de eigen identiteit vanuit nieuwsgierigheid om meer over zichzelf te leren, over de ander(en) als ook hoe dit geleerde zich verhoudt tot de maatschappelijke oriëntatie. Hieronder verstaan we *a broader mind*.

In figuur 1 staat een eerste praatplaat met heel veel vragen. Elk van deze vragen kunnen een bijdrage leveren aan dezelfde bestemming: de feed up. Deze praatplaat is gebruikt en geoptimaliseerd bij de inkleuring van het begrip ‘de formatieve dialoog aangaan’ en is op die wijze mogelijk ook helpend bij het verdere gebruik van dit begrip. In de

Het begrip ‘aangaan van de formatieve dialoog’ geeft richting aan het zelfsturende karakter

Wat de lerende leert hangt af van de mate

waarin eigenaarschap genomen wordt om zichzelf in het leren te sturen. Je lerend opstellen en het versterken van de vijf eerder genoemde karaktertrekken, helpt de lerende om dat eigenaarschap te versterken. Door de formatieve dialoog vanuit het perspectief van de lerende aan te gaan, kan de lerende vanuit de eigen identiteit en ambities persoonlijke doelen nastreven, herformuleren en nieuwe haalbare doelen bepalen. Door actief op zoek te gaan naar de formatieve dialoog in een veelheid aan relaties, zowel in de context van het onderwijs als ook daarbuiten, krijgt het leren de betekenis, die de lerende zelf zoekt. De formatieve dialoog helpt elke lerende te groeien in de identiteit die de lerende wil aan-nemen.

**De oproep die we met
dit betoog willen doen aan
alle docenten, is om bij
jezelf te beginnen.**

Waarom eigenlijk de introductie van dit begrip?

Je kunt je afvragen: “Welk verschil heeft dit nieuwe begrip met de uitleg van het begrip ‘formatief toetsen’ in het boek van Van Berkel et al. (2017), waarin Joosten-ten Brinke en Sluijsmans in hoofdstuk 8 toch op dezelfde bedoeling uitkomen?” Of mogelijk denk je: “Waarom wordt deze term als nieuw geïntroduceerd, als de drie vragen die centraal staan bij de formatieve dialoog al gehanteerd worden in het onderwijs onder de term effectieve feedback?”. We includeren dan ook beide concepten, maar we voorkomen eventuele verwarring met de term ‘toetsen’ of de nauwheid waarmee het begrip ‘feedback’ verkeerde verwachtingen kan scheppen in de praktijk, waardoor de goede bedoelingen niet of minder effectief tot hun recht komen (Adcroft, 2011). Er wordt vaak feedback gevraagd door de lerende, zonder dat duidelijk is vanuit welk leerdoel de lerende wil leren (De Kleijn, 2002; Kneyber & De Kleijn, 2022). Ook kan feedback worden gegeven door een expert zonder dat gecheckt wordt of de lerende er wel voor open staat om de feedback te ontvangen. Feedback kan dan onbedoeld gebruikt worden om het zelfbeeld te beschermen in plaats van energie te geven voor het nemen van de eerstvolgende bedoelde actie (Forsythe & Johnson, 2016; Sargeant et al., 2008). Feedback geven kan nauw opgevat worden als het taakgericht bijsturen van de lerende door de expert. En dat terwijl peerfeedback en rijke informatie, waarbij proces en zelfregulatie ook aan bod komen, zo van meerwaarde blijken (Wisniewski et al., 2020). Dat we nog niet altijd de handigste vragen stellen om in verbinding tot leren te komen is logisch. Dat we nog de neiging hebben taakgericht feedback te geven, in plaats van de reis vanuit de drie vragen ten behoeve van het proces en de zelfregulatie, is ook heel logisch. Beide zijn te verklaren uit de historie die we allen met ons meedragen van onze kennisgerichte cultuur in het onderwijs. Als docent, begeleider en toetsers is de bewustwording dat het niet alleen gaat om

een dwarsdoorsnede van de kwaliteit die de lerende op dit moment neerzet, maar dat er ook aandacht gewenst is voor de wijze waarop de lerende de formatieve dialoog is aangegaan en daaruit voor zichzelf een vervolg aan het eigen leren kan geven, iets wat we met elkaar steeds belangrijker vinden.

Een overkoepelend begrip waarbij perspectiefwissel een sleutel tot succes kan zijn

Het begrip 'de formatieve dialoog aangaan' is bedoeld om ruimte te geven voor formatief handelen, formatief evalueren, formatief toetsen, het gebruiken van oefentoetsen en effectieve feedback waarbij de woordkeuzes zich meer richten op de bedoeling van het actief tot leren blijven komen in interactie met een veelheid aan perspectieven van anderen. De docent geeft hier richting aan en kan vanuit perspectiefwissel de formatieve dialoog versterken en een open feedbackcultuur creëren. Zo kan elke lerende door open te staan voor de veelheid aan perspectieven en te blijven werken aan het vergroten van *a broader mind*, de eigen identiteit verder ontwikkelen en ambities verwezenlijken en daarin steeds sterker zichzelf sturen.

De oproep die we met dit betoog willen doen aan alle docenten, is om bij jezelf te beginnen. Stel vragen vanuit de formatieve dialoog, waarbij je zowel als docent als als lerende een leven lang blijft leren en blijft werken aan de karaktertrekken die horen bij het lerende karakter dat je toont en de lerende cultuur positief beïnvloedt. Zo toon je *practice what you preach* en kunnen anderen leren uit het rolmodel dat je voor hen bent. Voor alle toetsers helpen vragen als: hoe brengt de student het eigen leerproces en de stappen uit de formatieve dialoog in beeld bij het tonen van het eindproduct? Is de lerende op zoek gegaan naar diverse perspectieven met de adequate specifieke vragen aan verschillende anderen? Heeft de student zichtbaar gebruikgemaakt van de verschillende perspectieven die er geboden zijn bij het komen tot de eindversie?

Wat heeft de formatieve dialoog de lerende voor de eigen identiteitsvorming opgeleverd? In hoeverre heeft het gevolgde leerproces invloed op hoe de lerende zich verhoudt tot diens maatschappelijke oriëntatie? ■

Referenties

- Adcroft, A. (2011). The mythology of feedback. *Higher Education Research and Development*, 30, 405-419. DOI: 10.1080/07294360.2010.526096
- Biwer, F. (2022). *Supporting students to study smart: a learning sciences perspective*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Ridderprint. <https://doi.org/10.26481/dis.20220708fb>
- Carless, D., & Boud, D. (2018). The development of student feedback literacy: enabling uptake of feedback. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 43, 1315-1325. <https://doi.org/10.1080/02602938.2018.1463354>
- De Kleijn, R. (2022, 18 april). *Het (leren) stellen van een goede feedbackvraag*. Toetsrevolutie. <https://toetsrevolutie.nl/het-leren-stellen-van-een-goede-feedbackvraag/>
- Dialoog. (2022, 4 augustus). In Wikipedia. Geraadpleegd op 16 februari 2023, van <https://nl.wikipedia.org/wiki/dialoog>
- Dunlosky, J., Rawson, K. A., Marsh, E. J., Nathan, M. J., & Willingham, D. T. (2015). What Works, What Doesn't? Some study techniques accelerate learning, whereas others are just a waste of time—but which ones are which? An unprecedented review maps out the best pathways to follow. *Scientific American Mind*, 24(4), 46-53. <https://www.scientificamerican.com/article/what-works-what-doesn-t/>
- Forsythe, A., & Johnson S. (2016). Thanks, but no thanks for the feedback. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, <https://doi.org/10.1080/02602938.2016.1202190>
- Gulikers, J., & Baartman, L. (2020). Klopt dit wel? Formatief evalueren is hetzelfde als feedback geven, en veel feedback

- geven is goed, *Examens*, 4, 54-57.
- Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112. <https://doi.org/10.3102/003465430298487>
 - Joosten-ten Brinke, D., & Sluijsmans, D. M. A. (2017). Formatief toetsen. In Van Berkel, H. J. M., Bax, A., & Joosten-ten Brinke, D. (2017) *Toetsen in het hoger onderwijs*. Docentenreeks. Bohn Stafleu van Loghum. https://doi.org/10.1007/978-90-368-1679-3_8
 - Kneyber, R., & De Kleijn, R. (2022, 9 oktober). Poster 'Vraag beter om feedback'. Toetsrevolutie. <https://toetsrevolutie.nl/?p=4654>
 - Peeters, W. (2020, 14 januari). 6 Misvattingen over formatief handelen. Vernieuwonderwijs. <https://www.vernieuwendewijs.nl/5-misvattingen-over-formatief-toetsen/>
 - Sargeant, J., Mann, K., Sinclair, D., Van der Vleuten, C. P. M., & Metsemakers, J. (2008). Understanding the influence of emotions and reflection upon multi-source feedback acceptance and use. *Advances in Health Sciences Education*, 13, 275-288. <https://doi.org/10.1007/s10459-006-9039-x>
 - Sluijsmans, D. M. A., Devid, V., & Kneyber, R. (2021, 30 juni). *Programmatisch toetsen: evidence-informed, maar niet zonder buikpijn*. Toetsrevolutie. <https://toetsrevolutie.nl/?p=1971>
 - Sluijsmans, D. M. A., Joosten-ten Brinke, D., & Van der Vleuten, C. P. M. (2013). *Toetsen met leerwaarde. Een reviewstudie naar effectieve kenmerken van formatief toetsen*. NWO-PROO 411-11-697. NWO.
 - Sutton, P. (2012). Conceptualizing Feedback Literacy: Knowing, Being, and Acting. *Innovations in Education and Teaching International*, 49, 31-40. <https://doi.org/10.1080/14703297.2012.647781>
 - VU (2022, december). Visie op toekomstbestendige toetsing. <https://assets.vu.nl/d8b6f1f5-816c-005b-1dc1-e363d-d7ce9a5/ccad1261-5a1c-4f1d-837c-43a363155180/Visie%20op%20toekomstbestendige%20toetsing.pdf>
 - Wiliam, D. (2011). What is assessment for learning? *Studies in Educational Evaluation*, 37, 3-14. doi: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2011.03.001>
 - Winstone, N., & Carless, D. (2020). *Designing Effective Feedback Processes in Higher Education: A Learning-Focused Approach*. Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9781351115940>
 - Wisniewski, B., Zierer, K., & Hattie, J. (2020). The Power of Feedback Revisited: A Meta-Analysis of Educational Feedback Research. *Frontiers in Psychology*, 10(3087), 1-14. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.03087>